

Ігор БРИНДАК

Термін «колабораціонізм» з'явився після Другої світової війни. Ним називалася співпраця певних осіб або політичних угруповань в часі війни з німецьким нацизмом. Іноді цим словом називають загалом будь-яку співпрацю з ворогами свого народу і держави. Як відомо, в радянський час Митрополит Андрей Шептицький і УГКЦ постійно звинувачувались у співпраці з німецько-фашистськими окупантами. З деяких уст ці звинувачення звучать і до сьогодні. Тому варто цю справу ще раз розглянути. На початку хотілося б зазначити, що автор цих рядків не планує робити ніякого відкриття. Не так давно єврейський історик Юліан Бусганг видав монографію під назвою «Митрополит Шептицький – ще один погляд на його життя і діяльність». Українською мовою з деякими примітками цю працю опублікував 2009 року Український Католицький Університет. У ній дуже ґрунтовно розглядаються звинувачення Митрополита Андрея у так званому «колабораціонізмі». Тому всіх, хто цікавиться цим питанням, відсилаю до згаданої монографії, а ця публікація буде швидше спробою розставити крапки над «і».

Перше, що хочеться визначити: яку поведінку можна вважати зрадницькою або колабораціоністською? На початку звернемося до Святого Письма. Зрада власного народу на сторінках «вічної книги» виразно засуджується. (II Мак. 4, 1 і 5, 8-10). Але не все, що людським очам видається за зраду, є зрадою в очах Божих. Наприклад, у біблійному каноні знаходиться книга пророка Даниїла. У ній розповідається, як пророк Даниїл і троє його товаришів служили при дворі вавилонського царя Навуходоносора – того самого царя, який завоював Юдею, зруйнував Єрусалим та знищив храм. А при цареві Валтасару, який, до речі, по-блюзнірськи ставився до посвячених Богові речей, Даниїл став третім у царстві. (Дан. 5). Проте така діяльність Даниїла у Святому Письмі аж ніяк не засуджується через те, що він дбав про поклоніння правдивому Богові і про своїх земляків, які були у вавилонській неволі. Новий Завіт також схвалює Даниїла (Мт. 24, 15; Євр. 11, 32-33). Біблійні пророки Єремія і Варух закликали своїх земляків молитися за царя Навуходоносора (Єр. 29, 4-7; Вар. 1,1-11). Не забуваймо також, що сам Ісус Христос свого часу приязно розмовляв із сотником, тобто офіцером окупаційної армії, і навіть виконав його прохання (Мт. 8, 5-13).

Якщо йти за логікою радянської ідеології або за логікою деяких сучасних шовіністів, то пророків Єремію, Варуха, Даниїла, а зрештою і самого Спасителя слід оголосити зрадниками і колаборантами. Божий погляд на ці речі, як ми переконалися, є кардинально інший. Хоч і людський не завжди є однозначний. Так і в часі Другої світової війни Румунія, якою тоді правив король Міхай II, була союзницею нацистської Німеччини і провадила жорстоку антисемітську політику. Однак 1944 року, коли стало зрозумілим, хто переможе, перейшла на бік антигітлерівської коаліції. Після того до короля Міхая ніхто не мав ніяких претензій. Щобільше, з рук Сталіна цей король отримав радянський орден «Победа» (одна з найвищих радянських нагород).

Багато хто, мабуть, чув про таку установу, як «Яд вашем». Це інститут національної пам'яті, який існує в Ізраїлі. Саме він надає титул «праведника світу» особам, які спричинилися до допомоги євреям у роки переслідувань. Власне серед тих праведників світу, є, наприклад, Оскар Шіндлер. Більшість читачів, мабуть, знають його з фільму Стівена Спілберга «Список Шіндлера». Це був німецький підприємець, член націонал-соціалістичної (нацистської) партії, котрий у роки війни займався виробництвом зброї для німецької армії. На свій завод, фактично в статусі рабів, закупив в окупованій Польщі понад 1000 осіб єврейської національності. Але завдяки перебуванню на цьому

підприємстві вони всі були врятовані від знищення. Так само в списках «праведників світу» фігурує Карл Плагге, також член націонал-соціалістичної партії і майор Вермахту, котрий вивів багатьох євреїв з Віленського гетто, тим самим врятувавши від знищення. Як бачимо, в обох випадках ані виробництво зброї, ані служба в німецькій армії, ані навіть членство в нацистській партії не були перешкодою до визнання праведником. Тільки важливим було те, чи рятувала людина життя іншим людям, чи ні. Тепер, згадавши цілий ряд історичних прецедентів, перейдемо безпосередньо до особи слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького, а точніше – його поведінки в роки окупації. Ще 1936 року соратник митрополита Андрея, єпископ-помічник львівський кир Іван Бучко, даючи інтерв'ю єврейському польськомовному часопису «Chwila» за 17.09.1936, серед іншого заявив таке: «Антисемітизм – це антихристиянство. Боротьба з антисемітизмом – це боротьба за християнство»¹. Інтерв'ю, яке він тоді давав, стосувалося антисемітизму в Німеччині, який у той час починав розвиватися. Це мало місце до війни, але як відбувались події після 1939 року?

Як відомо, у 1939 – 1941 роках Західна Україна знаходилася під Радянською владою. За цей час репресивна сталінська машина чинила на цих землях багато злочинів, зокрема було депортовано або вбито, часто в жорстокий спосіб, тисячі ні в чому не винних людей. Це надзвичайно налаштувало проти цієї влади місцеве населення. Тому немає нічого дивного в тому, що, коли в червні 1941 року Німеччина розпочала війну з Радянським Союзом, то в багатьох місцях (не тільки в Західній Україні) німецьких вояків вітали як визволителів. Це можна побачити на багатьох тогочасних фотографіях і кінохроніці. Щодо галичан, то для них Німеччина, як правило, асоціювалася з цісарською Австрією, під правлінням якої перебування було цілком терпимим. За невеликими винятками, ніхто не розраховував, що нова влада принесе тільки новий терор.

30 червня 1941 року у Львові було створене Українське Державне Правління на чолі з Ярославом Стецьком. Того ж дня цей уряд проголосив акт про відновлення української Незалежності. Наступного дня, тобто 1 липня 1941 року, вийшло послання митрополита Андрея, в якому він визнав уряд Стецька, привітав відновлення української Незалежності, а водночас привітав і німецьку армію як визволительку². Власне це його привітання і стало головним аргументом звинувачення митрополита і УГКЦ загалом у зраді і колабораціонізмі. На арені яких подій і настроїв це було написано, вже згадувалось вище. Залишається тільки з'ясувати: чи таке своє первісне ставлення до німецької влади Митрополит зберіг і надалі, чи згодом все ж таки змінив?

До кінця 1941 і на початку 1942 року, судячи з листування владики Андрея, він ще жив надією, що з новою владою можлива якась взаємодія. Варто наголосити, що дечого йому вдалося домогтися. Зокрема, за сприяння митрополита було звільнено з-під арешту вірменського священника Діонізія Каєтановича (арештований був за те, що видавав євреям метрики про хрещення)³, а також ієромонаха студита Никанора Дейнегу, якого Гестапо звинувачувало за друк антинімецьких листівок⁴.

Крім того, вдалося повернути бодай частину церковного майна, яке в роки окупації використовувалося не тільки для потреб духовенства, але й для допомоги ближньому, в тому числі і для переховування євреїв, про що мова піде нижче. Також вдалося отримати дозвіл на державну опіку над пораненими полоненими вояками Червоної Армії. Спочатку за дорученням митрополита ними опікувався владика Миколай Чарнецький, а пізніше – студит о. Герман Будзінський. До всього вищесказаного слід додати, що в Галичині нацистський режим був набагато м'якший, ніж в інших регіонах України. Незважаючи на

це, навіть у період «добрих» відносин, представники духовенства починають діяти всупереч новій владі. Так, наприклад, двоє мешканців Львова незалежно один від одного дали свідчення про вчинок особистого секретаря митрополита о. Володимира Грицяя. Одного разу, ідучи вулицями міста, він побачив двох українських поліцаїв, котрі конвоювали групу заарештованих євреїв. Упізнавши в них двох своїх колишніх учнів Рогатинської гімназії, де о. Грицай колись викладав, наблизився до них, вибив поліцаїв по обличчі, познімав з євреїв нарукавні пов'язки і наказав втікати

5

. У Перемишлянах, коли нацисти загнали місцевих євреїв до синагоги і підпалили її, з'явився місцевий парох о. Омелян Ковч. Він щось почав кричати німецькою мовою, яку добре розумів, а «есесівці», не зорієнтувавшись, розійшлись. Тоді о. Омелян розбив двері синагоги і звільнив загнаних людей. Це були відкриті акти протесту, проте не слід забувати, що було ще велике число потайних.

Десь із весни 1942 року митрополит починає переосмислювати взаємини з нацистською владою. 29 серпня 1942 року митрополит А. Шептицький надіслав листа до папи Пія XII. Витяги з нього варто тут зацитувати: «Сьогодні вся країна погоджується, що німецький режим є, можливо, до більшої міри, ніж більшовицький режим, злим, майже диявольським ... у пастирських листах я протестував проти вбивств. Звичайно, ці послання були конфісковані... Крім цього, я протестував окремим листом до Гімлера і старався запобігти вписуванню молодих до поліцейських служб, де вони можуть бути згіршені... Ця система брехні, обману, несправедливості, грабунків, карикатури всіх ідей і порядку. Ця система надмірного егоїзму до абсурдного, зовсім божевільного національного шовінізму, ненависті всього, що є чесним і гарним... Куди ця система заведе нещасливу німецьку націю? Хіба тільки до такої дегенерації, якої історія людства ще не бачила. Вже не менше як рік немає дня, в якому не були сповнені страшні злочини, вбивства, крадіжки, конфіскації, хабарництво. Жиди є першими жертвами... Звичайно, що маси християн також стали жертвами несправедливих вбивств... Режим кріпацтва застосовано до сільського населення, а також ув'язнення майже всієї молоді і вивезення на працю до Німеччини по заводах сільського господарства. Від селян забирається майже все... Це просто немов банда розлючених, або скажених вовків накинулася на цей бідний народ»⁶.

Тут варто зробити деякі коментарі. Мабуть, багато хто чув про пастирське послання митрополита Шептицького «Не вбий», в якому був засуд терору. Проте воно було опубліковане тільки в грудні 1942 року, а з листа до папи бачимо, що митрополит видавав послання з протестами ще швидше. Отже, «Не вбий» – це вже цензуроване послання. Видається, що в першій редакції воно було в набагато гострішій формі.

У листі до папи також згадується лист до Гімлера, якого до сьогодні не знайдено. Однак єврейський рабин Давид Кагане, котрий переховувався в митрополичих палатах, стверджував, що бачив цей лист⁷. Крім того, той же равин повідомив, що 1943 року у приватній розмові з ним, владика Андрей сказав такі слова: «Ми проти звірств, учинених нацистами, і зробимо все можливе, щоб обвинуватити їх в нелюдськості і святотатстві»

8

. 1944 року, вже після відновлення в Галичині Радянської влади, начальник другого відділу УНКГБ у Львівській області полковник Волошенко написав своєму керівництву секретний звіт про діяльність УГКЦ. Один уривок із нього варто зацитувати мовою

оригіналу: «Анализ всех имеющихся во 2-м отделе агентурных и официальных данных показывает, что к половине 1942 года отношение Шептицкого к немцам начало постепенно изменяться и дух германофильства к 1943 году сходит на нет. Послания Шептицкого, носившее в начале оккупации профашистское, лакейское направление, к концу 1942 года начинает приобретать лишь антисоветское националистическое содержание, призывающее украинское население к единству и сохранению внутреннего спокойствия. В конце 1942 года Шептицким было направлено письмо Герингу, в котором он протестовал против истребления евреев и массового террора над украинским населением. В ответ на это письмо была прислана из Берлина в город Львов группа гестаповцев, которая сделала обыск в резиденции Шептицкого, (в монастыре Юра), с целью обнаружения оружия. Это еще больше обострило Шептицкого против немцев и он запретил духовенству в формуле поминовения молиться за Гитлера и его воинство»⁹. Як бачимо, навіть представники радянських спецслужб визнавали, що в 1942 році Митрополит Андрей Шептицький зайняв антинацистську позицію. Щоправда, по смерті Шептицького радянські ідеологи писали про нього щось абсолютно протилежне, але це вже інша історія.

Про те, що Митрополит Андрей і греко-католицьке духовенство загалом переховували євреїв, в останні роки написано чимало. Вже є опубліковані спогади Давида Кагане, які вище цитувалися, а також спогади сина рабина Єзикиїла Левіна, Курта Левіна «Мандрівка крізь ілюзії» («Свічадо», 2007). Крім цих двох осіб, свідoctво перед комісією «Яд вашем» склали ще такі люди: Оded Амарант, Цві Барнеа, Леон Хамейдес, Натан Левін, Едвард Гарвід, Ліліт Польман, Адам Даніель Ротвельд. Усі вони стверджували, що митрополит урятував їх або членів їхніх родин від винищення¹⁰. Окреме свідoctво ще написав особистий водій владики Андрея Іван Гірний. Він розповів, що неодноразово за вказівкою митрополита вивозив євреїв зі Львова у монастирі та інші сховки

11

. Деякі особи переховувались безпосередньо в палатах, серед них три рабини: Давид Кагане, Єзекіїл Левін, Кальман Хамейдес, хоч більшість із них намагалися все ж таки вивезти в монастирі. Як правило, це були студійські монастирі в Уневі і Якторові та василіянський монастир в Підмихайлівцях (сучасний Бурштинський район Івано-Франківської області). Дорослих євреїв намагалися в основному переправити в Угорщину, де до 1944 року не було антисемітської політики. Діти залишалися при монастирях до кінця війни. Їх там оформлювали як українських дітей-сиріт. Крім монастирів, ще існував таємний сховок під Перемишлянами. Через нього пройшло близько 1700 євреїв

12

. Зрозуміло, що в усіх цих акціях Митрополит не діяв один, у цьому брало участь багато осіб: як світських, так і духовних. Давид Кагане склав список близько 240 українських греко-католицьких священників, які рятували євреїв, зазначивши, що цей список не є повний. Історик Філіп Фрідман заявив, що ще близько 450 ченців і черниць знали, де переховуються євреї, але ніхто не виказав¹³. Документи Американського музею голокосту, крім Митрополита Андрея Шептицького, згадують ще наступних греко-католицьких духовних, що допомагали євреям: оо. Климентій Шептицький, Марко Стек, Герман Будзінський, Никанор Дейнега, Іван Котів, Володимир Грицай, сестра Йосифа Вітер і сестра Моніка Полянська

14.

До їхнього списку, напевно, варто додати вже вищезгаданого пароха Перемишлян о. Омеляна Ковча, якого, власне, за допомогу євреям було знищено в Майданеку. Варто додати, що духовенство ніколи не вимагало від врятованих осіб ставати українцями або греко-католиками. Хрещення уділяли тільки тим, які самі попросили. Діти, в яких залишились живими родичі, могли до них після війни повернутись.

Тепер про ще одну контроверсійну справу, а саме: ставлення митрополита до дивізії СС «Галичина». Вона виникла у квітні 1943 року. Ініціаторами її творення були не ОУН-УПА, як деякі стверджують (навпаки, останні закликали не вступати до цієї формації), а український Центральний Комітет у Кракові при підтримці німецького управителя дістріхту Галиція Отто фон Вехтера. Прийнято вважати, що митрополит Андрей Шептицький дав своє пастирське благословення на створення цієї дивізії, але в часописі «Патріархат» №7-8 (343-344) 1999р. було поміщено лист Михайла Демковича-Добрянського, колишнього члена УЦК, котрий був безпосереднім свідком справ, пов'язаних із заснуванням дивізії. У тому листі він, зокрема, заявив так: «Я, підписаний Михайло, син Івана і Марії Демкович-Добрянських, складаю оцю присягу на святий Хрест і Євангеліє. Моєю присягою хочу потвердити мою заяву про те, що митрополит Андрей не уділив свого благословення дивізії «Галичина», що поголоски про таке благословення неправдиві. Бо не відповідають дійсності. Слуга Божий Андрей, що стосується дивізії «Галичина», висловився двома актами: 1. Позитивно визнав потребу української збройної формації. 2. Призначив 12 військових капеланів під проводом о. Василя Лаби – професора Богословської академії, який раніше (в Австрійській армії і в Галицькій армії) був капеланом. Ані в часи, коли творилася дивізія, ані пізніше ніхто з українських діячів, які мали близьке відношення до дивізії, не знав нічого про благословення Митрополита для дивізії Галичина, бо такого акту не було. Багато визначніших громадян висловлювались про потребу військової формації, найвиразніше сформулював це Дмитро Паліїв. Його версію Володимир Кубійович (голова УЦК прим. І. Б.) приписав Митрополитові. Але від позитивного визнання потреби української збройної формації до благословення дивізії досить далеко. Коли в половині 70-х років офіційний постулятор Ватикану передав українському постулятору близько 50 запитань у зв'язку з діяльністю Митрополита, отці Хома і Музичка передали мені для опрацювання понад 20 тем, решту дали о. Івану Гриньохові. Ані серед моїх, ані серед його тем не було згадки про благословення дивізії «Галичина». Ватиканський постулятор не міг би цього не згадати».

Акт-присягу офіційно завірив священник о. Степан Орач. Зі вказівкою написати відозву про вступ до дивізії німецька адміністрація звернулась не до митрополита, а до Станіславського єпископа Григорія Хомишина, який у довоєнні роки перебував у постійній опозиції до Андрея Шептицького. Блаженний Григорій Хомишин таку відозву написав, але водночас заборонив підлеглим собі священникам вступати до дивізії капеланами¹⁵. Те, що не було звернення у цій справі Митрополита, може означати одне з двох: або він відразу відмовився його написати, або німецьке командування наперед знало, що він відмовиться. Той факт, що Андрей Шептицький послав до дивізії капеланів, ще нічого не означає. Кир Йосиф Сліпий (наступник Шептицького на митрополичому престолі), який, правда, не був капеланом, але відправляв богослуження для дивізії, пояснював свою позицію ось як: «Служіння для учасників дивізії «Галичина» я здійснював з метою, щоб Господь допоміг їм спасти свої душі від всіляких нещасть. В проведенні богослужінь для учасників дивізії я виконував тільки релігійний акт і ніяких

інших цілей не мав»

¹⁶. Варто додати, що 11 вересня 1991 року судова колегія в кримінальних справах Верховного суду України постановила: «за таких обставин засуджені Сліпий, Чарнецький, Вергун і Будка по цій кримінальній справі підлягають реабілітації як невинно засудженні» ¹⁷.

Тобто цим визнається, що в цілях Йосифа Сліпого, зокрема у відправленні богослужіння для дивізії, не було нічого злочинного. Це означає також, що не можна вважати злочинним і служіння капеланів при дивізії, а також –скерування їх туди митрополитом Андреем Шептицьким.

У 2000 році католицько-юдейська комісія спільно опублікувала документ під назвою «Ватикан і голокост». У ньому серед іншого написано: «Наприкінці 1942 року говорилося, що греко-католицький митрополит Львова – Андрей Шептицький – звернувся до папи з листом, у якому з цілковитою достовірністю описав жорстокості і масові вбивства, жертвами яких ставали євреї та інші місцеві люди. Наскільки нам відомо, жодний католицький архиєрей не подавав таких безпосередніх свідчень очевидця і не висловлював так виразно свого занепокоєння долею євреїв як таких, і як головної мішені німецьких звірств... Він публічно засудив масове винищення євреїв попри те, що дехто з українських католиків допомагав німцям і у скоєнні цих вбивств»¹⁸. Вже згадуваний вище Курт Левін висловився ще більш радикальніше: «Шептицький був єдиним церковним ієрархом, який мав мужність висловити протест проти жахів голокосту»

¹⁹

. Ізраїльський режисер Натан Гросс у відповідь на відмову «Яд Вашему» 1997 року визнати Митрополита Андрея праведником світу написав наступне: «Вони продемонстрували образливе ставлення до великого приятеля євреїв і найбільшого з великих духовних провідників сучасного християнства, який у трагічні дні, коли інші охоплені страхом відводили очі, не зрікся своєї приязні і підкріпив її своїми вчинками». У 2005 році студійський монастир в Уневі відвідав тодішній Міністр закордонних справ Польщі єврейського походження Адам Данієль Ротвельд і встановив у монастирі пам'ятну дошку з подякою Митрополитові Андрею Шептицькому і його братові Климентію за порятунок у часі війни. На сьогодні митрополита Андрея і о. Омеляна Ковча єврейська рада України визнала праведниками України, а о. Климентій Шептицький, о. Марко Стек і сестра Йосифа Вітер визнані «Яд вашемом» праведниками світу. Тому на фоні цих визнань далі повторювати застарілі обвинувачення у колабораціонізмі щодо Митрополита Андрея чи УГКЦ загалом чи, тим більше, звинувачувати у зраді – це означає ігнорувати і закони історичної науки, і державні закони, і, остаточно, Закони Божі.

Примітки:

1 Цит. за Ю. Бусганг. «Митрополит Шептицький – ще один погляд на його життя і діяльність». – Львів: УКУ, 2009. – С. 21-22.

2 Див. листи А. Шептицького «Церква і суспільне питання». – Львів: «Місіонер», 1998. Т 2. – С. 516-517.

3 Кравчук А. Соціальне вчення та діяльність Митрополита Андрея Шептицького під час німецької окупації. Збірник «Митрополит Андрей Шептицький». Документи і матеріали 1941-1944. – Київ, 2003. – С. 201.

4 Єродиякон Мануїл. Історія Свято-Успенської Унівської Лаври і Студійського монашества. – Львів: «Свічадо», 2005. – С. 86-87.

5 Кравчук А. Там само. – С. 292-293.

6 «Церква і суспільне питання». – С. 982-986.

7 Ю Бусганг. Там само. – С. 29.

8 Давид Кагане. Щоденник Львівського Гетто. – Київ, 2003. – С. 182.

9 Цит. за «Ліквідація УГКЦ» 1939-1936. Київський Національний Університет ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2006. Т. 1 – С. 216-217.

10 Ю. Бусганг. Там само. – С. 37-38.

11 Там само. – С. 31-32

12 Кравчук А. Там само. – С. 281

13 Ю. Бусганг. Там само. – С. 40

14 Там само.

15 Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин. Портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 132.

16 Цит. за Мишанич Олекса. Митрополит Йосиф Сліпий перед судом КГБ. – Київ, 1993. С. 13.

17 Там само. – С. 60.

18 Ю. Бусганг. Там само. – С. 34.

19 Курт Левін «Мандрівка крізь ілюзії». – Львів: «Свічадо», 2007. – С. 260. Ігор БРИНДАК. Ще раз про «колабораціонізм» Митрополита Андрея Шептицького// СЛОВО № 4 (44) 2010, с.42-46